

Financieringsmonitor MKB

Eerste resultaten, december 2008

dr. J. Meijaard
drs. W.D.M. Van Der Valk

Zoetermeer, 30 december 2008

Dit onderzoek maakt deel uit van het programmaonderzoek MKB en Ondernemerschap, dat wordt gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken.

Voor alle informatie over MKB en Ondernemerschap: www.ondernemerschap.nl

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij EIM bv. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van EIM bv. EIM bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with EIM bv. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of EIM bv. EIM bv does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

1	Financiering in het MKB	5
2	De eerste resultaten	7
2.1	Financieringsbehoefte in 2008	7
2.2	Doel van de financiering	8
2.3	Hoogte van het gewenste financieringsbedrag	9
2.4	Mate van succes bij het verkrijgen van de financiering	9
2.5	Bij wie is de financiering verkregen?	10
2.6	Overheidsgarantie bij financiering door de bank	11
2.7	Gebruik van de Tante Agaathregeling door familie of vrienden	11
2.8	Structuur van de balans	12
2.9	Verwachte financieringsbehoefte in de eerste 6 maanden van 2009	13
2.10	Verandering in de kredietvoorwaarden van banken in 2008	15
2.11	Verandering in de betalingssnelheid van afnemers	15
2.12	Gemiddelde betalingstermijn van de afnemers	16
2.13	Gemiddelde betalingstermijn van de bedrijven zelf	17

1 Financiering in het MKB

Samenvatting

Zeventien procent van de gevestigde bedrijven in het Nederlandse MKB¹ verwacht in de eerste helft van 2009 aanvullende financiering nodig te hebben. Dat is vrij veel, want over heel 2008 zocht negentien procent financiering. Opvallend is de enorme daling in de financieringsbehoefte van de bouw. Daar verwacht slechts 12% financiering te willen in de eerste helft van 2009, tegen 24% over heel 2008.

Gegeven de perikelen bij de banken verwachten kleine MKB-bedrijven in één derde van de gevallen problemen bij de aanvraag. Bij de grotere MKB-bedrijven is dat een kwart. Het valt op dat vooral de grotere MKB-bedrijven verwachten aanvullende financiering nodig te hebben, voor iets lagere gemiddelde bedragen dan de soortgelijke bedrijven die in 2008 financiering zochten.

Ondernemers lijken in hun financiering last te hebben van een afwachterende bancaire sector. In 2008 heeft ruim een kwart van de grote MKB-bedrijven minder financiering gekregen dan dat zij aanvroegen. Onder de afgewezenen en bedrijven die nog geen uitsluitel hebben, zijn de kleinste bedrijven het sterkst vertegenwoordigd (25% van de ondernemers zonder personeel heeft geen uitsluitel).

Het verkrijgen van financiering in het MKB was voor heel 2008 gemiddeld nog niet lastiger dan in 2005. 19% van de MKB-bedrijven heeft financiering gezocht. 72% daarvan heeft die financiering gekregen, 12% is volledig afgewezen, 9% heeft minder gekregen en 6% van de aanvragen loopt nog.

De helft van de niet- of mindergefinancierden ervaart al merkbare gevolgen, variërend van minder omzet tot dreigend faillissement. De andere helft zegt (nog) geen gevolgen te merken.

Veertig procent van alle financieringen in het MKB betreft minder dan vijftigduizend euro. Vijf procent betreft meer dan een miljoen. De kleine financieringen zijn vooral voor rekening van de kleinste bedrijven, de grote financieringen vooral voor de grote MKB-bedrijven (meer dan 50 werknemers). Gemiddeld genomen verschillen de rentepercentages niet noemenswaardig tussen de diverse typen MKB-bedrijven (5-8%). Er lijkt meer spreiding bij de bedrijven met één tot negen werknemers. Dit heeft vooral te maken met de vorm van de financieringen.

Ongeveer een kwart van de ondernemers die recent een nieuwe financiering zocht, heeft gemerkt dat de criteria bij de banken zijn aangescherpt. Bijna de helft van de ondernemers merkt overigens in dit verband wel dat er langzamer door klanten wordt betaald, gemiddeld bijna dertig dagen. Zelf betaalt men overigens gemiddeld ook pas bij zesentwintig dagen.

¹ Onder 'gevestigde bedrijven in het Nederlandse MKB' wordt verstaan: bedrijven met minder dan 100 werknemers die langer dan vijf jaar bestaan. De resultaten van de enquête zijn herwogen om uitspraken te kunnen doen over 'het MKB'. Opgemerkt moet worden dat deze harde kern van het MKB normaal de minste problemen bij financiering kent. Snelle groeiers en jonge bedrijven zijn de 'probleemgroepen' en die zijn in dit onderzoek nog niet apart geanalyseerd.

Achtergrond

EIM begint dit jaar mede op verzoek van MKB Nederland en het Ministerie van Economische Zaken met het jaarlijks verzamelen van actuele informatie over de verwachtingen en ervaringen van ondernemers in het verkrijgen van financiering. Via de Financieringsmonitor MKB zullen we vraag en aanbod van leningen en participaties van verschillende typen bedrijven in het Nederlandse MKB in kaart brengen. Deze rapportage doet verslag van de eerste resultaten die met name betrekking hebben op bedrijven die minimaal vijf jaar bestaan en die in overgrote meerderheid geen dramatische groeiontwikkeling hebben doorgemaakt in de afgelopen jaren. De meeste bedrijven vertonen overigens wel een gestage groei.

De vraagkant van de bedrijfsfinancieringsmarkt zullen we jaarlijks in kaart brengen gebruik makend van de diverse panels die EIM met name in het kader van het programma MKB en ondernemerschap in stand houdt. Specifiek zullen wij ook onderzoek doen onder starters, snelle groeiers en overnemers. Dit rapport gaat over 'reguliere' MKB-bedrijven (de benchmarkgroep).

Verantwoording

De bron van deze rapportage is het MKB-beleidspanel. Dit panel wordt sinds 1998 in het programma MKB en ondernemerschap onderhouden. Het Ministerie van Economische Zaken heeft het onderzoek waarvan hier verslag wordt gedaan financieel mogelijk gemaakt. De rapportage is gebaseerd op de respons van 733 ondernemers in de diverse sectoren van het Nederlandse MKB. De vragen zijn door de ondernemers in december 2008 beantwoord. De resultaten van dit onderzoek zijn in de diverse tabellen herwogen naar het gehele MKB. Later zal soortgelijk onderzoek plaatsvinden bij specifiek starters, snelle groeiers en overnemers. Ook zal de aanbodkant van financieringen apart in het vervolgonderzoek worden meegenomen.

2 De eerste resultaten

2.1 Financieringsbehoefte in 2008

Ongeveer één op de vijf MKB-bedrijven is in 2008 op zoek geweest naar (aanvullende) financiering. Sectoren die op dit punt het hoogst scoren zijn transport, bouw en ICT. Beduidend minder dan gemiddeld was de financieringsbehoefte bij de zakelijke en overige dienstverlening (zie tabel 1a). De financieringsbehoefte is vooral groot onder de MKB-bedrijven met 10-49 man personeel (zie tabel 1b). In 2005¹ was de financieringsbehoefte van de bedrijven beduidend groter dan in 2008. Bedrijven hebben nu meer 'vlees op de botten' waardoor er ook meer voor zelffinanciering is gekozen. Ten opzichte van augustus 2008² is er door de MKB-bedrijven met meer dan 10 man personeel in de laatste maanden van 2008 overigens juist enkele procentpunten méér naar financiering gezocht.

Tabel 1a Financieringsbehoefte van (de sectoren in) het MKB in 2008 (n = 733)

<i>Sector</i>	<i>Aandeel bedrijven dat in 2008 (aanvullende) financiering heeft gezocht</i>
	in procenten
Totaal MKB	19
waarbinnen:	
- vervoer, opslag en communicatie	26
- bouwnijverheid	24
- handel en reparatie van consumentenartikelen	21
- financiële instellingen en holdings	20
- industrie	20
- logies en maaltijden	19
- verhuur en zakelijke dienstverlening	13
- overige dienstverlening	13

Bron: EIM, 2008.

¹ In november 2005 zijn vragen over financiering gesteld aan het MKB-panel.

² Ook in augustus 2008 is gevraagd of men op zoek was naar financiering.

Tabel 1b Financieringsbehoefte van het MKB in 2008; verdeling naar grootteklassen

<i>Sector</i>	<i>Aandeel bedrijven dat in 2008 (aanvullende) financiering heeft gezocht</i>
	in procenten van het aantal bedrijven
Totaal MKB	19
waarbinnen:	
- 0 werknemers	7
- 1 t/m 9 werknemers	23
- 10 t/m 49 werknemers	37
- 50 of meer werknemers	25

Bron: EIM, 2008.

2.2 Doel van de financiering

Het meestgenoemde financieringsdoel is 'de aanschaf van bedrijfsmiddelen, niet zijnde huisvesting', gevolgd door 'herfinanciering' en 'groei' (zie tabel 2). De lage score op 'start van het bedrijf' ligt in het feit dat er geen verse starters in het panel zitten. Wel eventueel ondernemers die een nieuw bedrijf binnen een holding of een ander bedrijf 'erbij' beginnen.

Tabel 2 Doel van de gezochte financiering (meerdere antwoorden mogelijk); (n = 168)

<i>Financieringsdoel</i>	in procenten van alle MKB-bedrijven die in 2008 naar financiering op zoek waren
aanschaf bedrijfsmiddelen (niet zijnde de huisvesting)	28
Herfinanciering	25
groei	22
overname van een bedrijf(sdeel)	14
huisvesting	13
herstructurering balans	7
innovatie	4
export	2
start van een nieuw bedrijf	1
overige doelen (niet hercodeerd)	17

Bron: EIM, 2008.

2.3 Hoogte van het gewenste financieringsbedrag

Bijna 40% van de financieringen beliep niet meer dan € 50.000,-. Deze financieringen zaten vooral bij de kleinste bedrijven tot 10 werknemers. Dat is wel de overgrote meerderheid van de MKB-bedrijven. Ruim 30% lag tussen €75.000,- en €250.000,-. De grote bedragen kwamen vooral voor rekening van het grotere MKB (zie tabel 3).

Tabel 3 Hoogte van het beoogde te financieren bedrag; (n = 168)

Bedrag x € 1.000,-	Geen werknemers	1 t/m 9 werknemers	10 t/m 49 werknemers	50 of meer werknemers	totaal MKB
in procenten van de MKB-bedrijven die in 2008 naar financiering op zoek waren					
minder dan 10	0	2	0	0	2
10 tot 25	50	22	5	0	22
25 tot 50	10	20	7	0	15
50 tot 75	0	14	1	2	9
75 tot 100	11	11	15	0	12
100 tot 150	19	7	4	4	8
150 tot 250	10	7	32	0	12
250 tot 500	0	2	15	30	5
500 tot 750	0	7	8	10	6
750 tot 1.000	0	0	2	11	1
1.000 tot 1.500	0	1	8	2	2
1.500 tot 2.000	0	0	0	32	1
2.000 of meer	0	2	2	9	2
weet niet/wil niet zeggen	0	5	1	0	3
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: EIM, 2008.

2.4 Mate van succes bij het verkrijgen van de financiering

In 72% van de gevallen is het gelukt om financiering ter grootte van het gewenste bedrag te verkrijgen. Bij 9% is wel financiering verkregen, maar minder dan het oorspronkelijk gewenste bedrag. Bij 12% is het verkrijgen van financiering mislukt (zie tabel 4).

Ten opzichte van augustus 2008 zijn de cijfers iets verslechterd, maar zeker nog niet schokkend. Een belangrijke reden hiervoor is dat de procedures vaak best nog enige tijd in beslag nemen. De banken zeggen tegen hun vaste klanten zeker nog geen nee.

In december 2005 waren de cijfers ook nagenoeg identiek. Toen was 11% in een jaar tijd afgewezen. Ook de afwijzingspercentages naar grootteklasse waren vergelijkbaar (niet in de tabel).

Het valt nu wel op dat de MKB-bedrijven met 50 of meer werknemers in 27% van de gevallen een lager bedrag heeft gekregen dan dat zij graag hadden gewild. Bij de kleinste bedrijven valt op dat in 25% van de gevallen de aanvraag nog loopt.

Tabel 4 Succes bij het verkrijgen van het beoogde te financieren bedrag; (n = 168)

Mate van succes	Geen	1 t/m 9	10 t/m 49	50 of meer	totaal
	werkne- mers	werk- nemers	werkne- mers	werkne- mers	MKB
in procenten van de bedrijven die in 2008 naar financiering op zoek waren					
financiering van het gewenste bedrag verkregen	56	70	82	66	72
geen financiering verkregen	9	15	7	7	12
financiering verkregen, maar minder dan het gewenste bedrag	10	10	7	27	9
de aanvraag loopt nog	25	2	4	0	6
weet niet	0	3	0	0	1
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: EIM, 2008.

De helft van de niet- of mindergefinancierden heeft trouwens merkbare gevolgen ondervonden van de afwijzing. Dit varieert van minder omzet tot dreigend faillissement. De andere helft zegt nog geen gevolgen te merken.

2.5 Bij wie is de financiering verkregen?

In meer dan 90% van de gevallen is de financiering van een of meerdere banken verkregen. Familie en vrienden spelen ook nog een rol van enige betekenis. Andere financieringsbronnen doen voor deze groep bedrijven nauwelijks ter zake.

Tabel 5 Bron van de verkregen financiering (meerdere antwoorden mogelijk); (n = 142)

Financieringsbron	in procenten van de MKB-bedrijven die in 2008 naar financiering op zoek waren
één of meerdere banken	92
familie of vrienden	9
leveranciers	2
informal investor	1
venture capitalist of participatiemaatschappij	0
via een overheidsregeling (subsidie)	0
overige bronnen	4

Bron: EIM, 2008.

2.6 Overheidsgarantie bij financiering door de bank

In ongeveer 6% van de gevallen is bij financiering door de bank gebruik gemaakt van een overheidsgarantie (zie tabel 6).

Tabel 6 Gebruik van een garantieregeling bij financiering door de bank; (n = 126)

<i>Gebruik overheidsgarantie?</i>	
	in procenten van het aantal MKB-bedrijven dat financiering via een of meer banken heeft verkregen
Nee	88
ja, BBMKB	3
ja, hypotheekgarantie	3
weet niet/wil niet zeggen	6
Totaal	100

Bron: EIM, 2008.

Gemiddeld genomen verschillen de rentepercentages niet noemenswaardig tussen de diverse typen MKB-bedrijven. Er lijkt iets meer spreiding bij de bedrijven met 1 tot 9 werknemers. Ongeveer één op de drie bedrijven kiest voor een variabele rente. De kleinste bedrijven lijken wat vaker te kiezen voor een vaste rente. De meeste bedrijven kiezen voor een rentevaste periode van vijf jaar. De gemiddelde looptijd van de leningen varieert sterk, maar is gemiddeld voor alle typen MKB-bedrijven ongeveer vijf jaar. Vooral bij de grotere bedrijven (en daarmee de grotere leningen) was een aanvullend onderpand vereist. Dat konden voor deze bedrijven overigens meestal debiteuren en/of voorraden zijn.

2.7 Gebruik van de Tante Agaathregeling door familie of vrienden

Van de Tante Agaathregeling is door familie en vrienden van de bevroegde ondernemers in 2008 in ongeveer één op de tien gevallen gebruik gemaakt (zie tabel 7). Opgemerkt dient te worden dat het gebruik van de Tante Agaathregeling vooral voor startende bedrijven is en die zitten niet in deze steekproef.

Tabel 7 Gebruik van de Tante Agaathregeling door familie of vrienden; (n = 13)

<i>Gebruik Tante Agaathregeling?</i>	
	in procenten van de MKB-bedrijven die via familie of vrienden financiering heeft verkregen
Nee	92
ja	8
Totaal	100

Bron: EIM, 2008.

2.8 Structuur van de balans

In tabel 8 is de gemiddelde balans van het MKB-bedrijf opgenomen. Gemiddeld genomen worden de respondenten op deze vraag voor 80% met eigen vermogen gefinancierd. Dat is een heel ander cijfer dan tot nu toe in de meeste bronnen wordt gerapporteerd. De non-respons op deze vraag is 55%. De cijfers geven dus zeker een vertekend beeld. Juist de bedrijven met veel vreemd vermogen zullen de vraag niet hebben beantwoord. De non-respons van de bedrijven bij de andere vragen is overigens *niet* afwijkend. Wel dient hier te worden opgemerkt dat de niet-responderende bedrijven vooral de wat jongere bedrijven waren.

Toch is het resultaat in tabel 8 relevant. Bestaande statistieken voor de financieringsstructuur van kleine bedrijven kennen namelijk een belangrijke vertekening. Er zijn veel kleine bedrijven *zonder* kredietfaciliteit bij een bank. In de respons die we wel op deze vraag kregen, gaat dit om 65% van de eenmanszaken, 47% van de bedrijven tot 10 werknemers, 30% van de bedrijven met 10-49 werknemers en 20% van de bedrijven met 50 tot 100 werknemers. Deze bedrijven komen doorgaans niet terug in de statistieken, terwijl het wel een belangrijke groep kleine bedrijven betreft. De bedrijven die wel een kredietfaciliteit bij de bank hebben, hebben een vermogensstructuur met vooral vreemd vermogen, meestal zelfs zo'n 70%. Een deel van de eenmanszaken 'vergeet' waarschijnlijk de financiering van de eigen woning mee te nemen in de balans omdat deze bedrijven ook minder gewend zijn een balans op te stellen.

Inclusief de zelffinancierders neemt al naar gelang de bedrijfsomvang het belang van vreemd vermogen in de operationele bedrijfsvoering toe. Naarmate de bedrijfsomvang groter is, neemt binnen het vreemd vermogen verder het belang van midellange- en langetermijnleningen toe.

Bovenstaande past bij het algemene beeld dat kleine bedrijven alleen al vanwege hun omvang relatief 'duur' zijn voor een bank. De risico's zijn moeilijker in te schatten en daarmee de transactiekosten hoger. Bovendien zullen veel ondernemer de rentevoeten duur vinden in vergelijking met qua omvang soortgelijk privémogelijkheden om te lenen. De scheiding bedrijf-privé is voor kleine ondernemingen meer diffuus dan voor grote.

Tabel 8 Gemiddelde balansstructuur van de responderende bedrijven
(n = 337, non-respons = 396)

Balanspost	in procenten van het balanstotaal				totaal MKB
	0 werk- nemers	1 t/m 9 werk- nemers	10 t/m 49 werk- nemers	50 of meer werk- nemers	
eigen vermogen	89	80	65	53	81
waarbinnen:					
- eigen middelen	86	76	56	47	77
- middelen van vrienden en familie	1	1	2	0 ¹	1
- middelen van informal investors	1	1	0 ¹	1	1
- middelen van nog andere partijen	1	2	7	6	2
vreemd vermogen	11	20	35	47	19
waarbinnen:					
- rekening-courant krediet	2	6	11	10	5
- kortlopende lening (t/m 1 jaar)	0 ¹	0 ¹	2	3	0 ¹
- middellang lopende lening (1 t/m 5 jaar)	0 ¹	2	6	10	2
- langlopende lening (meer dan 5 jaar)	0	2	5	13	2
- hypothecaire lening op het bedrijfspand	4	6	9	4	5
- hypothecaire lening op de eigen woning	2	2	0 ¹	0	2
- andere financieringsvorm	3	2	2	7	3
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: EIM, 2008.

2.9 Verwachte financieringsbehoefte in de eerste 6 maanden van 2009

Er is ook gevraagd naar de verwachte behoefte aan financiering in de eerste helft van 2009. De geringe behoefte in de bouw valt op, zeker in vergelijking met de financieringen in 2008. Het is duidelijk dat deze sector een flinke krimp voorziet. De vraag had als tijdshorizon 6 maanden, wat een vergelijking met de jaarcijfers niet helemaal mogelijk maakt. Toch mag worden verwacht dat onderstaande cijfers duiden op een *toename* van de behoefte aan financiering: vooral veel kleine bedragen onder de €50.000 voor de kleine bedrijven en bedragen onder de miljoen bij de middelgrote bedrijven.

Tabel 9a Financieringsbehoefte van (de sectoren in) het MKB in de eerste helft van 2009
(n = 733)

<i>Sector</i>	<i>Aandeel bedrijven dat in de eerste helft 2009 behoefte aan financiering heeft</i>
in procenten van het aantal bedrijven	
Totaal MKB	17
waarbinnen:	
- financiële instellingen en holdings	24
- logies en maaltijden	23
- vervoer, opslag en communicatie	22
- handel en reparatie van consumentenartikelen	22
- industrie	18
- overige dienstverlening	18
- verhuur en zakelijke dienstverlening	12
- bouwnijverheid	12

Bron: EIM, 2008.

Tabel 9b Beoogde te financieren bedrag *in de eerste helft van 2009* (n = 155)

<i>Bedrag x € 1.000,-</i>	<i>50 of meer</i>				<i>totaal MKB</i>
	<i>0 werk- nemers</i>	<i>1 t/m 9 werkne- mers</i>	<i>10 t/m 49 werkne- mers</i>	<i>50 of meer werkne- mers</i>	
in procenten van de MKB-bedrijven die in de eerste helft van 2009 naar financiering op zoek gaan					
minder dan 10	14	5	1	0	7
10 tot 25	27	16	3	0	16
25 tot 50	9	21	13	1	15
50 tot 75	16	9	7	8	10
75 tot 100	16	3	5	0	7
100 tot 150	5	10	12	3	9
150 tot 250	8	10	6	5	8
250 tot 500	0	8	25	27	9
500 tot 750	0	7	2	35	6
750 tot 1.000	0	0	12	3	2
1.000 tot 1.500	0	0	4	3	1
1.500 tot 2.000	0	0	2	9	1
2.000 of meer	0	1	7	3	2
weet niet/wil niet zeggen	5	10	1	3	7
totaal	100	100	100	100	100

Bron: EIM, 2008.

2.10 Verandering in de kredietvoorwaarden van banken in 2008

Van 'alle' MKB-bedrijven geeft 87% aan dat naar hun ervaring de bank in 2008 de kredietvoorwaarden niet heeft gewijzigd. 12% zegt dat de voorwaarden zijn verscherpt en 1% dat zij zijn versoepeld. Beperken we de groep waaraan de vraag is gesteld tot degenen die in 2008 op zoek zijn geweest naar financiering, dan ontstaat een wat ander beeld: 27% van deze bedrijven geeft aan dat de voorwaarden van de bank zijn verscherpt (zie tabel 10).

Tabel 10 Antwoord op de vraag: 'Heeft uw bank in 2008 naar uw eigen ervaring de voorwaarden voor kredieten gewijzigd?' (n = 733)

Sector	<i>voorwaarden niet gewijzigd</i>	<i>voorwaarden verscherpt</i>	<i>voorwaarden versoepeld</i>	<i>totaal</i>
	in procenten van het aantal bedrijven			
Totaal MKB	87	12	1	100
waarbinnen:				
- industrie	85	15	0	100
- bouwnijverheid	88	12	0	100
- handel en reparatie van consumentenartikelen	87	12	1	100
- logies en maaltijden	86	14	0	100
- vervoer, opslag en communicatie	89	11	0	100
- financiële instellingen	81	19	0	100
- verhuur en zakelijke dienstverlening	86	13	1	100
- overige dienstverlening	91	9	0	100
	in procenten van het aantal bedrijven dat daadwerkelijk financiering heeft gezocht (n = 168)			
Totaal MKB	71	27	2	100

Bron: *EIM, 2008.*

2.11 Verandering in de betalingssnelheid van afnemers

Meer dan 40% van de ondernemers geeft aan dat hun afnemers in de afgelopen periode langzamer zijn gaan betalen. Op dit punt wordt het minst gunstig gescoord door de sectoren 'verhuur en zakelijke dienstverlening' en de bouwnijverheid. Het minste last hebben de 'overige dienstverlening' en de logies- en maaltijdverstrekende bedrijven (zie tabel 11).

Tabel 11 'Zijn uw afnemers in de afgelopen periode sneller of langzamer gaan betalen?'
(n = 733)

Sector	<i>ja, sneller</i>	<i>ja, langza- mer</i>	<i>nee, geen verandering</i>	<i>totaal</i>
	in procenten van het aantal bedrijven			
Totaal MKB	3	44	53	100
waarbinnen:				
- verhuur en zakelijke dienstverlening	2	56	42	100
- bouwnijverheid	4	52	44	100
- industrie	3	45	52	100
- financiële instellingen en holdings	0	44	56	100
- vervoer, opslag en communicatie	3	43	54	100
- handel en reparatie van consumentenartikelen	5	40	55	100
- logies en maaltijden	1	28	71	100
- overige dienstverlening	3	18	79	100

Bron: EIM, 2008.

2.12 Gemiddelde betalingstermijn van de afnemers

De gemiddelde betalingstermijn van afnemers bedraagt 29 dagen. De gemiddelde betalingstermijn loopt uiteen van 13 dagen in de 'overige dienstverlening' tot 38 dagen in de sector vervoer, opslag en communicatie.

Tabel 12 Gemiddelde betalingstermijn in dagen van de afnemers (n = 644)

Sector	gemiddeld betalingstermijn van de afnemers in dagen
Totaal MKB	29
waarbinnen:	
- vervoer, opslag en communicatie	38
- bouwnijverheid	35
- verhuur en zakelijke dienstverlening	35
- industrie	34
- financiële instellingen en holdings	32
- handel en reparatie van consumentenartikelen	23
- logies en maaltijden	20
- overige dienstverlening	13

Bron: EIM, 2008.

2.13 Gemiddelde betalingstermijn van de bedrijven zelf

De gemiddelde betalingstermijn van de bevroagde bedrijven zelf bedraagt 26 dagen. De gemiddelde betalingstermijn loopt uiteen van 16 dagen in de 'overige dienstverlening' tot 30 dagen in de bouwnijverheid (zie tabel 13).

Tabel 13 Gemiddelde betalingstermijn in dagen van de bedrijven zelf (n = 699)

<i>Sector</i>	gemiddeld betalingstermijn van de afnemers in dagen
Totaal MKB	26
waarbinnen:	
- bouwnijverheid	30
- vervoer, opslag en communicatie	27
- industrie	26
- verhuur en zakelijke dienstverlening	23
- handel en reparatie van consumentenartikelen	23
- financiële instellingen en holdings	20
- logies en maaltijden	19
- overige dienstverlening	16

Bron: EIM, 2008.

Het verschil tussen hoe men krijgt betaald en hoe men zelf betaalt is bij bedrijven in vervoer, opslag en communicatie en bij de financiële instellingen en holdings het grootst.